

HOZIRGI ZAMON BOLALAR PSIXIKASIDAGI O‘ZGARISHLAR

Mahbuba Erkinjon-qizi Berdiqulova
makhbubaazamxon@gmail.com
Bahor San’at-qizi Normo‘minova
bnormominova@gmail.com
Guliston davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda zamonaviy bolalar psixikasida sodir bo‘layotgan tub o‘zgarishlar ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli muhitning bolalarning kognitiv rivojlanishi, hissiy holati va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalariga ko‘rsatayotgan ta’siri ko‘rib chiqilgan. Ayniqsa, vizual axborot oqimining ko‘payishi natijasida yuzaga kelayotgan "klip mantiqi", diqqat konsentratsiyasining pasayishi va emotsional intellektning shakllanishidagi o‘ziga xos xususiyatlar yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada bolalar ruhiyatidagi salbiy o‘zgarishlarning oldini olish hamda ularda sog‘lom psixologik immunitetni shakllantirish bo‘yicha nazariy tavsiyalar ilgari surilgan. Maqola psixologlar, pedagoglar va ota-onalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, zamonaviy avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etuvchi omillarni ochib beradi.

Kalit so‘zlar: bolalar psixologiyasi, raqamli texnologiyalar, klip mantiqi, emotsional intellekt, kognitiv rivojlanish, axborot oqimi, ijtimoiy moslashuv, giperfaollik

Kirish

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi axborotlashgan jamiyat sari shiddatli odimlamoqda, bu esa o‘ziga kelayotgan yosh avlodning ruhiy olami va kognitiv rivojlanish jarayonlariga bevosita ta’sir o‘tkazmoqda. XXI asr bolalari nafaqat texnologik yutuqlar qurshovida o‘smoqda, balki ularning psixikasi ham yangi axborot muhitiga moslashish maqsadida jiddiy transformatsiyalarni boshidan o‘tkazmoqda. Globallashuv jarayonlari va raqamli texnologiyalarning oila muhitiga chuqur kirib borishi natijasida an’anaviy tarbiya usullari va bolalik tushunchasi o‘zining klassik qiyofasini o‘zgartirib, yangi psixologik fenomenlarni keltirib chiqarmoqda. Zamonaviy bolalar psixikasidagi eng ko‘zga ko‘ringan o‘zgarishlardan biri bu - ma’lumotni qabul qilish va qayta ishlash mexanizmlarining yangilanishidir. Bu holat psixologiyada “klip mantiqi” deb atalib, bolaning dunyoni yaxlit bir butunlikda emas, balki qisqa va mazmunan bog‘lanmagan lavhalar orqali idrok etishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday intellektual o‘zgarishlar o‘z navbatida xotira xususiyatlariga ham ta’sir qilib, bolalarni ma’lumotni chuqur tahlil qilishdan ko‘ra, uni texnologik vositalar yordamida tezkor topishga o‘rgatib qo‘ymoqda. Jonli muloqotning virtual muloqot bilan almashishi bolalarda emotsional intellektning shakllanishini sekinlashtirmoqda, bu esa tengdoshlar o‘rtasidagi nizolar va ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shuningdek, gadgetlarga bo‘lgan bog‘liqlik bolaning asab tizimini ortiqcha yuklama bilan toliqtirib, giperfaollik va diqqat yetishmovchiligi kabi sindromlarning ko‘payishiga zamin yaratmoqda. Mazkur maqolada aynan mana shu jarayonlarning sabab va oqibatlari tahlil qilinib, hozirgi zamon bolalari ruhiyatini sog‘lom rivojlantirishning psixologik imkoniyatlari o‘rganiladi.

Asosiy qism

Hozirgi zamon bolalari psixikasidagi o‘zgarishlarni tahlil qilishda, birinchi navbatda, raqamli texnologiyalarning kognitiv jarayonlarga ko‘rsatayotgan fundamental ta’siriga to‘xtalib o‘tish joiz. Bugungi kunda yosh avlod ma’lumotlarni qabul qilishda “klip mantiqi” (clip thinking) deb ataluvchi yangicha tizimga o‘tmoqda. Bu jarayonda bola ma’lumotni yaxlit va mantiqiy bog‘langan holda

emas, balki qisqa, yorqin va mazmunan tarqoq lavhalar orqali idrok etadi. Bunday idrok etish usuli axborot oqimining yuqori tezligiga moslashishga yordam bersa-da, matnlarni chuqur tahlil qilish, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va uzoq vaqt davomida diqqatni bir nuqtaga jamlash kabi qobiliyatlarning pasayishiga olib keladi. Natijada, zamonaviy bolalar kitob o‘qishdan ko‘ra qisqa videolarni afzal ko‘radilar, bu esa ularning tasavvur kuchi va mustaqil fikrlash doirasini cheklab qo‘yishi mumkin. Kognitiv o‘zgarishlar bilan bir qatorda, bolalarning xotira mexanizmlarida ham jiddiy “tranzit xususiyati” shakllanmoqda. Zamonaviy bolalar ma’lumotning o‘zini xotirada saqlashdan ko‘ra, o‘sha ma’lumotga qaysi qidiruv tizimi yoki gadjet orqali borish mumkinligini eslab qolishga ko‘proq moyillik ko‘rsatadilar. Bu holat miyaning neyron bog‘lanishlari tarkibini o‘zgartirib, bilimlarni fundamental o‘zlashtirish o‘rniga yuzaki ma’lumotga ega bo‘lish ko‘nikmasini shakllantiradi. Shu sababli ham, hozirgi avlod vakillari axborotni tez topadilar, biroq uni hayotiy tajribada qo‘llash yoki mantiqiy xulosa chiqarishda ko‘pincha qiyinchiliklarga duch keladilar. Hissiy-emotsional sohadagi transformatsiyalar esa bolalarning ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir o‘tkazmoqda. Jonli muloqotning kamayishi va uning o‘rnini virtual aloqalar egallashi natijasida bolalarda emotsional intellektning rivojlanishi sekinlashmoqda. Empatiya, ya’ni o‘zganing his-tuyg‘usini tushunish va unga hamdardlik bildirish kabi insoniy tuyg‘ular virtual muhitda yetarli darajada shakllanmaydi. Bu esa kelajakda shaxslararo munosabatlarda sovuqqonlik, yolg‘izlik hissi va ijtimoiy muloqotdan qochish kabi psixologik to‘siqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Virtual dunyodagi yutuqlar, kompyuter o‘yinlaridagi g‘alabalar va ijtimoiy tarmoqlardagi “layk”lar bola psixikasida sun’iy dofamin (huzur-halovat gormoni) manbai bo‘lib xizmat qiladi, bu esa real hayotdagi qiyinchiliklarni yengib o‘tishga bo‘lgan irodani susaytiradi.

1-jadval.

Zamonaviy va an’anaviy psixik rivojlanishning farqlari

Psixik jarayon	An’anaviy model	Zamonaviy (Raqamli) model
Idrok etish	Matnli va mantiqiy izchillik	Vizual va parcha-parcha (Klip)
Xotira	Bilimlarni fundamental eslab qolish	Axborot manzilini eslab qolish
Diqqat	Barqaror va chuqur jamlangan	Beqaror va tez chalg‘uvchan
Muloqot	Jonli va emotsional boy	Virtual va belgilar (emoji) orqali
Iroda	Qiyinchiliklarni yengishga intilish	Tezkor natijaga va qulaylikka moyillik

Bundan tashqari, doimiy axborot yuklamasi ostida o‘sayotgan bolalarda asab tizimining qo‘zg‘aluvchanligi yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Giperfaollik, diqqat yetishmovchiligi va uyqu buzilishi kabi holatlar aynan mana shu texnologik bosimning natijasidir. Bolaning ruhiyati dam olishga, tinch muhitda mushohada yuritishga vaqt topa olmaydi, chunki har soniyada uning diqqatini yangi bildirishnomalar va dinamik tasvirlar tortib turadi. Mazkur holat uzoq muddatda bolaning psixofiziologik salomatligiga putur yetkazib, uni hissiy jihatdan tez toliqadigan va asabiy qilib qo‘yadi.

Xulosa

Hozirgi zamon bolalari psixikasidagi o‘zgarishlar shunchaki vaqtinchalik ijtimoiy hodisa emas, balki global axborotlashuv jarayonining inson tabiatiga ko‘rsatayotgan muqarrar va fundamental natijasidir. Raqamli texnologiyalar yosh avlodning dunyoqarashini kengaytirishi va ularda ma’lumotlar bilan ishlashning yangicha, tezkor ko‘nikmalarini shakllantirishi bilan bir qatorda, ularning ruhiy olamiga ilgari kuzatilmagan jiddiy xavf-xatarlarni ham olib kelmoqda. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, vizual axborotning mutlaq ustunligi va “klip mantiqi”ning tizimli shakllanishi bolalarning tahliliy fikrlash darajasini sezilarli darajada pasaytirib, ularni voqea-hodisalarga yuzaki yondashishga hamda mantiqiy bog‘liqliklarni e’tibordan chetda qoldirishga

odatlantirmoqda. Bu esa kelajakda jamiyatning intellektual salohiyatiga putur yetkazishi va ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarining qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan eng xavfli omillardan biridir. Shuningdek, virtual olamga bog'lanib qolish va jonli muloqotning cheklanishi bolalarning hissiy olamini chuqur qashshoqlashtirmoqda. Emotsional intellektning sust rivojlanishi, ya'ni o'zgaralar dardini his qilish va empatiya tuyg'usining yetishmasligi hozirgi avlod vakillarining real jamiyatga moslashishini qiyinlashtirib, ularda ijtimoiy izolyatsiya va surunkali yolg'izlik hissini kuchaytirmoqda. Bolalarning ruhiy barqarorligini saqlash va ularda tashqi axborot xurujlariga qarshi mustahkam psixologik immunitetni shakllantirish bugungi kun pedagogikasi va psixologiyasi oldidagi kechiktirib bo'lmaydigan strategik vazifadir. Bu masalada faqatgina texnik cheklovlar bilan cheklanib qolmasdan, balki oila va ta'lim muassasalarida sog'lom ruhiy muhitni yaratishga qaratilgan kompleks yondashuvni joriy etish talab etiladi. Mazkur muammolarni tizimli ravishda bartaraf etish uchun, birinchi navbatda, raqamli gigiyena madaniyatini yoshlikdan singdirish, ya'ni bolaning gadgetlar bilan o'tkazadigan vaqtini uning yoshi va fiziologik ehtiyojlariga mos ravishda qat'iy tartibga solish lozim. Ayniqsa, tungi uyqudan oldin virtual olamdan butkul uzilish asab tizimining qayta tiklanishi uchun hayotiy zaruriyatdir. Shu bilan birga, oilaviy munosabatlarda samimiy va jonli muloqotni qayta tiklash, bolaning ichki kechinmalari bilan muntazam qiziqish hamda birgalikda intellektual o'yinlar tashkil etish uning emotsional olamini boyitishga xizmat qiladi. Bolalarda badiiy adabiyotga, san'atga va tabiat qo'ynida faol dam olishga bo'lgan qiziqishni uyg'otish orqali ularning tizimli mushohada yuritish qobiliyatini va ijodiy tasavvur olamini qayta jonlantirish mumkin. Yakun o'rnida ta'kidlash lozimki, har bir davr o'zining yangi avlodini o'ziga xos talablar asosida shakllantiradi va biz zamonaviy texnologiyalarni butkul inkor etmagan holda, ulardan oqilona foydalanish madaniyatini o'rgatishimiz shart. Bolalarimizni raqamli dunyoning salbiy ta'siridan himoyalash va ularda eng muhim insoniy qadriyatlarni - chuqur tafakkur, haqiqiy mehr-oqibat va jonli muloqot ko'nikmalarini saqlab qolish millat genofondini asrash bilan barobardir. Faqatgina ota-onalar, tajribali pedagoglar va malakali psixologlarning doimiy hamjihatligi hamda birgalikdagi mas'uliyatli harakati natijasidagina biz har tomonlama barkamol, intellektual yetuk va ruhiy jihatdan sog'lom bo'lgan yangi avlodni tarbiyalashga erisha olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2017.
2. G'oziyev E.G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). – Toshkent: 2010.
3. Nishonova Z.T. Mustaqil fikrlash psixologiyasi. – Toshkent: "Sharq", 2003.
4. Vigotskiy L.S. Bolalar psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi.
5. Yung K.G. Zamonaviy inson ruhiyatini o'rganish masalalari. – Moskva: 1992
6. Small G., Vorgan G. iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind. – New York: HarperCollins, 2008.
7. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. – On the Horizon, 2001.
8. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: 2012.